

PARADOXURILE TRANZIȚIEI MOLDOVENEȘTI

Valeriu CAPCELEA

Universitatea de Stat „Alecu Russo” din Bălți

The paper is devoted to the analysis of Moldovan transitional paradoxes whose objectives are materialized very slowly and result in rhetoric rather than in concrete actions. This contributed to massively impoverishing the population, to increasing social and economic inequities and to ruining the economic potential. That is why people got the feeling of vulnerability and anxiety about the necessity to face another crisis that would completely destroy everything that has been realized on the way to democracy and market economy and would create the conditions for a new neo communist totalitarian regime. The following paradoxes typical of the Moldovan transition are being analyzed: state paradox, elite paradox, standard paradox, democracy paradox, time paradox and moral paradox that should be known and surpassed to determine us as far as the character and mechanisms of further development are concerned so as to make authentic transformations in different life spheres possible.

În ultimele două decenii tranziția a devenit, în chip legitim, o temă curentă a gândirii filosofice, sociologice și istorice, pe motiv că schimbările ce s-au produs în multe țări ale lumii la răscrucea sec. XX și XXI, dar, mai ales, în cele ce s-au eliberat de sistemul totalitarist și au purces spre edificarea unei societăți democratice, trebuie analizate și interpretate la modul cuvenit.

Imediat după 1991 în Republica Moldova a început tranziția, care poartă un caracter haosmotic, dar care a reușit să prăbușească încrederea în valorile societății transformate, la rândul lor, în mituri, adică în istorii exemplare, dar ireale. Libertatea, ca mecanism de organizare și dinamizare a societății, a fost resimțită tot mai mult de oameni ca o povară inutilă atâta timp cât beneficiile sale palpabile sunt, în cel mai bun caz și pentru cei mai mulți, neînsemnate. Totodată, promisiunea mobilizatoare și inspiratoare a prosperității a fost descalificată de contrastul neliniștitor cu realitatea permanentelor incertitudini, a crizelor economice, financiare și monetare, a falimentelor, privatizărilor păguboase și șomajului, a precarității protecției și asistenței sociale, a costurilor exorbitante ale serviciilor comunale. Într-adevăr, tranziția în Republica Moldova a însemnat mai mult retorică decât acțiuni concrete și, ca urmare, oamenii așteaptă să aibă loc o schimbare în această țară, vor deschide, vor să ieșim, în sfârșit, din tranziție, să efectuăm transformările necesare, să ne integrăm în Uniunea Europeană, să avem un nivel decent de viață.

În consecință, ne-am pomenit într-o situație care a fost foarte bine exprimată de scriitorul sârb Predrag Matvejevic într-un eseu intitulat *Avangardă, utopie, disidență. O privire asupra literaturii Celeilalte Europe*, în care spunea că astăzi trăim mai degrabă tranziții decât adevărate transformări [apud 4].

Savanții care investighează problemele tranziției încearcă, înainte de a defini reperele acestei realități deconcertante, să-i identifice și să-i descrie paradoxurile. Aceste paradoxuri, consideră politologul ceh Jiri S. Melich, decurg din dilema continuitate-discontinuitate, care trebuie situată în centrul abordării analitice a dinamicii transformărilor din Europa de Est. Continuitatea constă în moștenirea regimului comunist, dar și a patrimoniului tradițional, în general, iar discontinuitatea se referă la efortul deliberat de reorganizare a vechiului sistem de valorificare a experienței sale. Într-o primă fază a tranziției, cel puțin, această dilemă este acută și nu poate fi evitată. Ea se exprimă, după Melich, prin următoarele paradoxuri, care, în opinia noastră, se manifestă din plin și în condițiile Republicii Moldova și care merită să fie supuse unei analize profunde [a se vedea: apud 3].

1. *Paradoxul statului* constă în faptul că edificiul statului comunist nu s-a prăbușit complet, iar funcții importante ale acestuia s-au erodat – mai ales rolul lui de sursă și garant al forței legii. Au dispărut tocmai pârghiile statale de penetrare și eficacitate care îl făceau să fie „atotpătrunzător” în societate și niciun alt actor instituțional de anvergură nu va reuși să-i preia misiunea în momentul atât de important al schimbării. Este necesar să constatăm faptul că discuția despre noul rol al statului în crearea condițiilor pentru transformările necesare procesului de democratizare au rămas needificatoare atât în plan teoretic, cât și practic. Caracterul imperfect al noilor instituții politice, mult mai democratice în intenția și obiectivele lor, nu a reușit să asigure rolul, în decădere, al statului. Slăbiciunea inițială a instituțiilor și a sistemului statal în general a afectat exercitarea funcțiilor democratice ale statului, care a acționat mai degrabă în favoarea unor interese particulare

decât în interesul populației. În această ordine de idei, are perfectă dreptate sociologul român D.Chribucă, care consideră că „una dintre caracteristicile esențiale ale tranziției [...] constă în existența unui clivaj între norma scrisă (legi, norme juridice, contracte) și cea informală (norme sociale, valori). Nu e vorba doar despre o contradicție între cele două componente ale câmpului cultural, ci despre o ruptură ce se obiectivează în funcționare paralelă, în practici și comportamente sociale duble” [1]. În acest context, este necesar să constatăm că, în condițiile tranziției, în țara noastră s-a format un complex întreg de norme și relații ale „*justiției criminale*”, care se ocupă de soluționarea contra plată a unor cauze ce au un caracter criminal, dar de multe ori și non-criminal. Deseori, oamenii recurg la serviciul ei din motiv că organele de ocrotire a normelor de drept nu pot sau nu vor să soluționeze problemele stringente cu care ei se confruntă. Aceasta se întâmplă din simplul motiv că nu este respectat principiul, conform căruia „ideea fundamentală care stă la baza dreptului este respectul demnității omenești, respectul omului față de om, cu simpatia față de semenii, prin urmare, respectarea tuturor drepturilor lui legitime, adică a acelor care nu reprezintă încălcarea libertății celorlalți” [2].

Ne raliem opiniei filosofului din Rusia V.Nerseseanț, care sublinia că legiuitorul trebuie în mod obligatoriu să conștientizeze faptul că pentru normele elaborate de el trebuie să fie propriu principiul egalității formale [4], dar care, în virtutea unor cauze de ordin obiectiv sau subiectiv, nu e sancționat de legiuitor și nu întotdeauna e valorificat în normele adoptate de către puterea legislativă. Acest lucru se observă mai ales în cazul în care legiuitorii tratează probleme privind înlesnirile și privilegiile. Este necesar să remarcăm că principiul egalității formale, care trebuie să fie propriu oricărei norme juridice, admite și recunoaște înlesnirile ca fenomen al dreptului, dar neagă privilegiile ca fenomen îndreptat împotriva dreptului.

Trebuie să conștientizăm faptul că, în anumite cazuri, adoptarea unor decizii juridice în favoarea unor sau altor grupuri sociale urmează să fie însoțită nu doar prin înaintarea față de ele a unor cerințe sporite, dar și prin anumite compensații pentru acei ale căror interese pot fi afectate în rezultatul aplicării în practică a deciziilor în cauză. Un exemplu elocvent de subestimare de către legiuitor și de către structurile puterii de stat a acestei logici de tratare a problemelor sociale a devenit practica privatizării, în rezultatul căreia o mică parte a societății a devenit extrem de privilegiată. Însă, privilegiile (a se citi – bunurile acaparate pe nedrept peste noapte) nu au fost echilibrate, cât de cât, cu niște cerințe sporite față de noii proprietari și cu compensații corespunzătoare în favoarea celor lipsiți de proprietate.

În statele cu un sistem democratic bine dezvoltat sunt elaborate structuri integre de coordonare a intereselor sociale și de soluționare a conflictelor sociale. Aceste mecanisme trebuie să fie fondate pe principiile reprezentării în Parlament a intereselor sociale globale ale societății și să includă, în opinia noastră, următoarele obiective: 1) activitatea partidelor politice necesită a fi îndreptată spre depistarea în diversele interese de grup și corporative ale societății civile a celui început comun și semnificativ, care poate fi plasat la baza politicii statale și a legislației; 2) tehnologia procesului electoral, în cadrul căruia atenția socială este canalizată spre interesele sociale semnificative ale unor sau altor grupuri sau straturi ale societății, să asigure protejarea acestor interese de către partidele sau candidații respectivi; 3) procedurile parlamentare trebuie să asigure armonizarea întregului spectru de poziții social-politice existente în societate (audieri parlamentare, cooptarea părților interesate în grupurile de lucru; expertiza socială, științifică și departamentală etc.); 4) procesul de elaborare a legilor, care se finalizează cu adoptarea unui act legislativ, trebuie să fie în stare să elimine tensiunea socială sau să diminueze gradul de intensitate a ei. Acest model democratic al procesului de elaborare și consolidare legislativă a interesului transformator și adoptarea pe acest fundal a unei legislații ce va fi determinată din punct de vedere social trebuie să devină viabil și pentru Republica Moldova.

2. *Paradoxul elitelor* constă în faptul că „noua elită” s-a format din rândul vechilor cadre comuniste și comsomoliste, ca urmare, mai ales, a pozițiilor avantajoase deținute de acestea în vechile rețele și prin accesul la resurse. Ele au fost singurii privilegiați la dobândirea capacităților politice și de altă natură sub regimul totalitar comunist. Totodată, procesul de recrutare a noilor elite a fost îngădit de vechile elite și în plan politic, și în cel economic. Și chiar dacă se accepta ideea schimbării de comportament în direcția dorită a fostelor elite încadrate în noile instituții, persistă temerea că vechile elite perpetuează atitudini și moravuri corupte, mai puțin democratice, fapt ce a adus prejudicii procesului de reforme politice și economice. Din această cauză, calitatea liderilor este foarte importantă în fiecare țară, cu atât mai mult în societățile ce se află în procesul de tranziție de la sistemul totalitarist la cel democratic.

Trebuie să constatăm că poporul Republicii Moldova nu doar că a fost plasat de Providență, după cum remarcă cronicarul, „în calea tuturor răutăților”, dar a fost înzestrat și cu o voință destul de slab pronunțată. În condițiile când ne-am debarasat de sistemul totalitarist, când am obținut posibilitatea de a ne materializa năzuințele noastre naționale spre libertate, decantate de poporul nostru de secole, ne comportăm cu totul neadecvat și, prin aceasta, mărturisim că lupta și sclipirea de la 1989-1991 a fost o stare de spirit unde a dominat întâmplarea și nu necesitatea istorică. Astfel că ne-am pomenit în starea inițială a evreilor care, începând ieșirea din Egipt, tot timpul se gândeau și nutreau năzuință de a se reîntoarce în sclavie, deoarece pământul făgăduinței era departe, incert, iar robia, cu toate vicisitudinile ei, era o stare suportabilă cu care ei erau deja deprinși. După cum se știe, evreii, fiind conduși de Moise, au depășit, prin mari greutăți, lipsuri, vitregiile destinului, au reușit să atingă scopul lor sacru și au ajuns la pământul făgăduinței.

Recurgând la analogia cu Biblia, remarcăm că situația în care ne-am pomenit astăzi nu este deloc întâmplătoare, ea denotă faptul că un popor trebuie să dea dovadă de voință ca să poată atinge niște scopuri sacre, însă este necesar ca poporul să aibă în frunte un Moise autohton, o elită nouă, necomunistă, care trebuie să se înalțe deasupra treburilor lumești, să refuze la interesele lor pur personale și meschine și să se dedice cauzei supreme – edificării unei societăți democratice prospere. În caz contrar, acțiunea începută va da naștere unor antinomii ce vor deveni o piedică în calea renașterii și dezvoltării noastre, fapt ce și s-a întâmplat în 2001. Nu ar trebui să credem că toate acele acțiuni s-au transformat într-o sclipire de moment ce s-a stins atât de ușor și rapid precum s-a aprins.

3. *Paradoxul standardului de viață și al securității sociale* – când vechiul regim s-a prăbușit, lumea și-a imaginat că noile libertăți și posibilități sunt primul pas logic spre o viață mai decentă. Principalele motive pentru sprijinirea noului regim democratic au fost cele de ordin economic, nu ideologic sau moral. Din nefericire, practic, în toate statele postcomuniste, dar mai ales în Republica Moldova, în procesul de dezintegrare a vechiului sistem social-economic și de edificare a celui nou populația s-a confruntat cu o consecință neașteptată a reformelor – cu deteriorarea substanțială a standardului său de viață. Costurile sociale ridicate ale reformelor au creat un curent de opinie semnificativ în favoarea unui „capitalism cu față umană”. Însă, în lipsa unei restructurări corecte și transparente și a unor performanțe economice evidente, economia de piață s-a dezvoltat spontan, a înregistrat sustragerea resurselor de investiții reale în folosul oligarhilor privați, ceea ce a făcut ca statul să nu mai poată acoperi costurile sociale necesare tot mai ridicate.

4. *Paradoxul democrației* care, în literatura dedicată problemelor tranziției, constă în aceea că un nivel înalt de libertate economică presupune un nivel mai înalt de libertate politică. În pofida acestor premise, în majoritatea statelor postcomuniste progresele social-economice realizate nu au fost suficiente ca noile instituții să atragă sprijinul masiv al populației. Practica socială a demonstrat că în cazul în care democrația precede dezvoltării economice există pericolul că și conflictele care apar să nu poată fi rezolvate tocmai din cauza lipsei de resurse economice, iar acestea, la rândul lor, produc disfuncționalități ale democrației. A devenit cert faptul că fără condițiile economice necesare pentru constituirea și dezvoltarea unei clase de mijloc semnificative, înzestrate cu valori și virtuți societale autentice, progresele în sfera democrației rămân incerte. Totodată, pentru a obține progrese și instituții democratice stabile este necesară o altă condiție, anume: existența unei culturi civice mature, ceea ce în Republica Moldova lipsește cu desăvârșire.

Populația țării noastre este în așteptarea unei cotituri radicale, mai radicale decât s-a produs la hotarul anilor 80-90 în toate sferele vieții sociale. Aceste așteptări sunt influențate mai ales de criza economică, socială, politică, constituțională prin care trece societatea. Nemulțumirile vizează: timpul de dezvoltare, nivelul de viață, echitatea socială etc. – totul putea fi mai bine decât este; caracterul veșnic al tranziției și indeterminarea direcției dezvoltării noastre. Avem impresia că țara noastră se află într-o perioadă de reparație interminabilă; persistă o senzație a vulnerabilității stării existente și ne frământă neliniștea de a ne ciocni cu o altă criză, care ar distruge din rădăcină toate realizările în calea spre democrație și economia de piață, dar și că la putere poate reveni un regim neocomunist totalitar.

Astfel de dispoziții au la bază temeuri obiective, deoarece noi într-adevăr am ajuns la momentul când trebuie să ne determinăm vizavi de caracterul și mecanismele dezvoltării noastre ulterioare. Se pare că sistemul comunist a falimentat definitiv prin faptul că am reușit să înlăturăm de la putere și regimul lui Voronin, autoritar și corupt, că ne-am debarasat de elementele principale ale modelului sovietic de dezvoltare și am creat bazele economiei de piață. Însă, nu putem spune cu certitudine că noile instituții politice și economice ne pot garanta o eficiență sporită.

5. *Paradoxul timpului* constă în aceea că durata transformărilor a fost, adesea, subapreciată de teoreticienii tranziției, mai ales de cei din afara zonei postcomuniste. Pentru ca populația să sprijine reformele, ea trebuie să constate că s-au realizat progrese economice și că nivelul ei de viață a crescut într-un timp relativ scurt, sau că va crește cât mai curând posibil. Ceea ce, practic, este imposibil, întrucât timpul care este necesar pentru a efectua reformele social-economice atotcuprinzătoare ține de ordinul deceniilor și al generațiilor, nu al anilor. Dar, în acest răstimp, răbdarea populației va fi pusă la încercare, iar urmările pot fi dintre cele imprevizibile, așa cum acestea s-au făcut simțite în anul 2001, când, tot prin votul ei, la putere au fost readuși comuniștii, care în cei opt ani cât s-au aflat la putere au transformat Moldova în cea mai săracă țară din Europa.

6. *Paradoxul moral* constă în îmbogățirea vertiginoasă a unor foști nomenclaturiști comuniști, ceea ce a produs nu doar invidie, oarecum de înțeles, în rândul populației, dar și un sentiment puternic că s-a făcut o mare nedreptate, acesta generând dezamăgire, cu efecte demoralizatoare. Regimul comunist totalitar era apreciat de majoritatea populației drept un regim opresiv, discreditat politic, imoral și incompetent economic. Însă, poporul nu poate să nu constate că, după prăbușirea acestui regim, unii și-au acumulat averi prin faptul că nu le-au fost luate în calcul meritele și criteriile morale. Din această cauză, năzuințele oamenilor simpli de a trăi într-o lume unde domină moralitatea, unde este respectată supremația legii, destinate să facă dreptate, nu s-au materializat. Într-adevăr, ideologizarea masivă a societății, limitarea accentuată a accesului la cultura universală și la valorile promovate de țări cu tradiție democratică, crearea de avantaje celor care au servit regimul totalitar etc. din perioada sovietică au adus la aceea că ideologia practică în acest mod a ajuns să se substituie oricărei morale. În consecință, a apărut o moralitate dublă, care continuă să afecteze grav condiția umană. Toate acestea s-au imprimat zeci de ani în mentalitate, judecată, în raționament, materializându-se în conduită, care afectează în prezent, într-un grad ridicat, capacitatea de a delimita binele de rău. Deci, este absolut greșită instalarea în funcții de conducere și, implicit, apelarea, în cazul elaborării noilor legi, la persoane al căror sistem de valori etice a fost și este influențat de o asemenea metamorfoză. Dar, spre regret, trăim într-o societate unde suferă, în primul rând, valorile morale, într-o epocă de confuzie morală, unde sunt încălcate normele morale. Trăim timpul când valorile morale general acceptate sunt discreditate și, posibil, alterate iremediabil. Fenomenul în cauză este destul de actual, mai ales pentru Republica Moldova. În pofida faptului că în perioada de tranziție dreptul determină morala, totuși, prin legile adoptate, trebuie să recunoaștem, treptat, rădăcinile firești ale codului moral, ale valorilor morale general umane care au fost atâta vreme calomniate, negate și deformate în mod conștient de către regimul totalitar.

Referințe:

1. Chiribucă D. Tranziția postcomunistă și reconstrucția modernității în România. - Cluj-Napoca: Dacia, Eikon, 2004, p.13.
2. Djuvara M. Teoria generală a dreptului. Vol.II. - București: Editura Librăriei SOCEC&Co., societate anonimă SA, 1930, p.78.
3. Vlad C. Paradoxurile tranziției // Cronica română, 11 ianuarie 2008.
4. Нерсесянц В.С. Философия права: Учебник для вузов. - Москва: ИНФРА-М - НОРМА, 1997, с.17-22.

Prezentat la 07.04.2011